

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК: 930.2+908

Андрій Красножон

ЗАСНУВАННЯ ОДЕСИ В ОСМАНЬСЬКОМУ ХАДЖИБЕЇ

З приєднанням у 1791 р. до Російської імперії Очаківської області, з чотирьох запланованих тут до розбудови районів, лише один був обраний для створення головного портового центру: колишнє османське містечко Хаджибей з 1792 р. інтенсивно розбудовується у велике місто за лічені роки, згодом перейменоване незабаром на Одесу (січень 1795 р.). Початковий етап його розвитку в першій третині XIX ст. супроводжувався формуванням адміністративного міфу про день «заснування» «нового» російського міста Хаджибею (пізніше Одеси) 22 серпня 1794 р., без врахування його історії турецького періоду. Ця дата зародження Одеси вперше заявлена професійним істориком А. Скальковським у 1837 р. Однак його версія обґрунтована настільки хибно, що не знайшла підтримки серед колег у дореволюційній історіографії. Всезагальне наукове визнання «дати заснування» за апріорним принципом відбулося лише у радянській історіографії.

Ключові слова: Хаджибей, Одеса, А. Скальковський, російсько-турецькі війни.

Відвоювання у Османської імперії в 1791 р. земель Буго-Дністровського межиріччя викликало появу, мабуть, першої ідеологічної концепції освоєння краю російською владою. Одним із найбільш показових прикладів тому є формування в першій третині XIX ст. лояльної «наукової» версії заснування Одеси. Активній фазі колонізації краю передувало складання двох звітів 1792 р. (Ф. Деволана та В. Каховського) з докладним описом ресурсної бази регіону (наявність і обсяги прісної води, річкові комунікації, найближчі райони доставки будівельного лісу, паливо для опалювання, будівельний камінь тощо) [1, с. 74–191; 2, с. 18; 3, с. 146]. Надана інформація істотно вплинула на рішення будувати головний порт (нині Одеса) у колишньому турецькому Хаджибеї. Російська влада передусім започаткувала в регіоні будівництво чотирьох бастионних фортець вже на початку того ж року, чи не найпотужнішими з яких були хаджибейські укріплення [4, с. 8].

Російський Хаджибей швидко перетворюється на великий чорноморський портовий центр міжнародної торгівлі, який можна порівняти за масштабом та регіональною значущістю із середньовічним Білгородом XV ст. Ресурси (людські та матеріальні), доставлені за сотні кілометрів на будівництво фортеці, міста та порту в Хаджибеї – відмінна риса дій нової влади у провінційному старому містечку. Османи хоч і планували дещо подібне за масштабом у 1760-х рр., але так і не спромоглися ці плани виконати [5, с. 231; 6, с. 167].

Вклавши ресурси в інфраструктуру завойованого приморського містечка з гаванню, російська влада із деяким запізненням розпочинає формулювати новий ідеологічний погляд на історію краю, що в цілому можна розглядати через призму адміністративного міфу про заснування Одеси. Його розробників навіть не бентежив такий парадокс, як існування фортеці та містечка Хаджибей, взятих штурмом у 1789 р. Й. Дерибасом за кілька років до заснування в ньому Одеси (22 серпня 1794 р.), назва якої ще не існувала. До січня 1795 р. нове місто все ще носило стару назву – Гаджибей. У новій концепції Й. Дерибасу виділена роль зв'язної ланки – особи, «яка перетворилась з підкорювача Гаджибея, на його фундатора» [7, с. 214].

Через 40 років після декларованого «заснування» міста набула своє офіційне оформлення концепція його «дня народження» [8, с. 36–37], передумови чого закладено ще у 1799 р. колезьким радником П. Сумароковим у записках «Подорожі...» (1799 р.). На тлі досить стриманого опису Херсону та Миколаєва, автор імпонує Одесі. Показовими є наведені слова начальника Очаківського карантину: «з появою Одеси кораблі до наших берегів вже не пристають». Мандрівник дивується відбудованим містом: «чи не Цирцея створила Одесу силою чарівництва?» [7, с. 202, 212].

Перша об'ємна історія Новоросійського краю з окремим описом сюжету із «заснуванням Одеси» виходить з друку у 1821 р. з-під пера Шарля Жозефа Патисье, маркіза де Кастельно. Правда, у Парижі. Кастельно, друг губернатора краю Армана де Рішельє, докладно розповідає про участь Й. Дерибаса в штурмі Хаджибею та подальше будівництва міста і порту [9, р. 9–11].

Вперше Й. Дерибас безпосередньо названий засновником Одеси П. Морозовим, автором ґрунтовної статті «Історичний погляд на Одесу», надрукованої у 1831 р. Там же автор вперше заявляє про день народження міста: 27 травня 1794 р. «коли був підписаний рескрипт на ім'я віце-адмірала Дерибаса про заснування на цьому місці міста» [10, с. 13–14]. Насправді у рескрипті

немає фраз про заснування міста, тільки про розбудову інфраструктури в уже існуючому «Гаджибеї».

Через шість років ця концепція отримує своє завершення у праці «Перше тридцятиріччя Одеси», авторства А. Скальковського. Ним виводиться новий варіант дати заснування міста – 22 серпня 1794 р, остаточно закріплений владою під час офіційного святкування 55-го дня народження Одеси у 1849 р. [11, с. 9]. Ця дата закріпилася в історіографії до цього часу.

Книга А. Скальковського підготовлена й опублікована під патронатом генерал-губернатора М. Воронцова при узгодженні з Миколою І. У її змісті присутні явні алогізми, що вказує на спробу пристосування фактів до вигадки: «Від заснування Одеси до смерті Імператриці Катерини II: з 1793 по кінець 1796 рр.» (гл. I) (хіба задекларована дата «заснування» є 1793 р.?); Інше в заголовку розділу: «Від заснування Одеси, тобто з 1793 (1794) р.» [8, с. 25].

Незважаючи на те, що (за А. Скальковським) митрополит Гавриїл нібито провів «першу борозну для фундаментів міських будівель в день 22 серпня, який був першим днем життя міста Одеси» [8, с. 36], п'ять наступних місяців ця назва у топонімічній номенклатурі насправді була відсутня. Усі офіційні накази, розпорядження, рескрипти, імператорське затвердження плану забудови [13], видача відкритих листів на володіння квартальними ділянками [14, с. 590–594] – у всій цій базовій містобудівельній початковій документації весняно-літнього періоду 1794 р. зазначено тільки турецьку назву старого «Хаджибея», який фігурує у джерелах як пункт, населений ще з 1680-х рр. [5, с. 231], й до переходу під російське правління [1, с. 165; 15, с. 32].

Тому не дивно, що навіть А. Скальковський заплутався у створеній ним же головоломці, стверджуючи, що в ювілейному виданні 1889 р. ніби митрополит Гавриїл в присутності Й. Дерибаса 22 серпня 1794 г. «освятив заснування міста Хаджибея» (виділено мною – А. К.) [12, с. 36].

Не знали, як вийти з цього «утруднення» й автори «Історичного нарису Одеси до сторічного ювілею з дня завоювання». У ньому сказано, що «27 травня 1794 р. Катерина підписала два укази: про найменування Гаджибея містом, і про створення в ньому гавані» [16, с. 9] (виділено мною – А. К.). У примітці до цього твердження автори роблять чудову обмовку: «22 серпня 1794 р., в день коронації імператора Миколи I, який прибув до Одеси, митрополит Гавриїл освятив закладку Собору, Грецької і Катерининської церков». Навряд чи авторський колектив зібрався переконати читача у тому, що Миколу I коронували за два роки до його народження. Однак мимовільна екстраполяція реальної дати тезоіменитства імператора (22. 08. 1826 р.), на день заснування Одеси, демонструє авторський варіант відповіді на питання: чому А. Скальковським упродовж роботи над книгою, обрана саме така дата заснування міста, а не будь-яка інша? Показово, що автори «Історичних нарисів» старанно уникають точного формулювання: «заснування міста». Йдеться лише про перейменування й освячення церков.

Дореволюційні історики Одеси в цілому не приймають офіційну версію А. Скальковського*. Майже однотайно вони або обходять цю тему, або апелюють до альтернативної події в історії міста, що дійсно мала місце в цей день – початок будівництва порту [17, с. 349]†.

Словник Брокгауза та Ефрона у статті, присвяченій Одесі, вважає за краще промовчати про дату заснування міста [18, с. 726]. Цю тему також обходить в своїй краєзнавчій книзі історик Д. Атлас [19]. Навіть в офіційному 600-сторінковому ювілейному виданні про історію Одеси, присвяченому її сторіччю, колектив авторів не наважився безпосередньо вказати дату народження міста. Здавалося б – це найважливіший період в історії міста, але йому присвячена тільки сторінка. Підсумок сформульований вкрай дипломатично: «день 22 серпня до цих пір вважається (виділено мною – А. К.) першим днем життя Одеси, хоча в цей день розпочато роботи власне тільки по портовим спорудам» [20, с.15].

З дореволюційних істориків версію про день народження міста піддав критиці лише В. Надлер. «Розповідь Скальковського, – зауважував професор, – не підтверджується ніякими сучасними свідченнями ні офіційного, ні приватного характеру [...]. Скальковський має вельми похвальний звичай підтверджувати всі скільки-небудь видатні дані своєї книги посиланням на свої джерела,

* Під кінець життя, так і не отримавши очікуваного визнання колег в цій темі, А. Скальковський дозволяє собі нагадати, що ця праця була першою з історії Одеси. На той час перспективний молодий чиновник вже 9 років як очолював Статистичний комітет в Одесі. Наприкінці життя він все частіше поводився як «генерал від науки», то називаючи самого себе «найстарішим літописцем Одеси», то посилаючись, при згадках історичних документів, на власні праці (замість архіву), піклуючись про індекс цитування [12, с. 4, 5, 13].

† Іноді спроба слідувати в руслі офіційної версії заснування Одеси приводила до кумедних формулювань. Так, К. Смолянінов пише: «Першим російським купцем, що оселився в Гаджибеї, був орловський купець Іван Ліфінцев. Він прибув туди у 1792 р., збудував будинок, лавки і торгував *ще до заснування міста*» (виділено мною – А. К.) [17, с. 351, прим. 20].

переважно на документи офіційні. Й тільки для цієї своєї розповіді він робить відступ від своєї звички і жодним словом не згадує про своє джерело [...]. Про яку першу борозну для фундаментів будівель каже Скальковський? Проведення такої борозни не практикувалося при заснуванні міст при Катерині [...]. Справа зовсім не йшла про заснування міста, адже воно вже існувало, отже, існували й міські будівлі [...]. Перші церкви виникли в Одесі у 1795 році, а не в 1794 р. « [...], і так далі.

В. Надлер стверджує, що «митрополит Гавриїл ніяк не міг урочисто закладати перші храми в Одесі 22 серпня 1794 р., бо сам про створення міста дізнався лише 25 липня 1795 р. [...]. У 1794 р. в Хаджибей не відбувалося жодної урочистої закладки нового міста, отже, день 22 серпня має значення лише в тому, що була закінчена заготівля матеріалів для портових споруд і розпочато самі роботи, причому, наскільки можемо судити з офіційних документів, не відбувалося жодної урочистості» [21, с. 21–23].

Потрібно було 80 років, щоб версія А. Скальковського знайшла своїх adeptів серед істориків Одеси, з легкої руки журналіста, внучатого племінника «засновника», О. Дерибаса [11, с. 7–8]. Радянська історіографія дату прийняла без особливих застережень, зі спробами призначити наприкінці сталінської епохи засновником міста О. Суворова, замість іноземців Й. Дерибаса та ф. Деволана [3, с. 148].

У 1995 р. зроблено унікальну археологічну знахідку при розкопках на Театральній площі в Одесі – закладну траншею під фундаментами будинку Г. Волконського. У руслі загальноприйнятої версії А. Скальковського комплекс артефактів інтерпретовано як залишки так званого «Обряду заснування Одеси». Висловлена дослідниками ідея щодо споруди, як «першого будинку Одеси» [22, с. 447], базується не тільки на факті виявлення траншеї з матеріалами святкування якоїсь події (закладена під фундамент монета, розбиті келихи тощо), але й на переконанні, що Г. Волконський був «першим з тих, хто отримав Відкритий лист» [24] на свою ділянку 19 серпня 1794 г. (ділянка № 20, III квартал) [14, с. 590–591; 17, с. 350].

Насправді, першим у російському Хаджибей отримав документ на право володіння цілим кварталом № I мав Й. Дерибас (ділянка, що є крайньою та найближчою до порту, яким він керував) [14, с. 590]. І лише «слідом за ним почали розбирати місця інші особи, першим з яких» був князь Г. С. Волконський (виділено мною – А. К.) [17, с. 350]. «Відкритий лист» видавався владою на володіння земельною ділянкою, а не на будівництво споруд. Тому на багатьох оформлених в серпні-вересні ділянках домоволодіння вже давно стояли.

Це впливає з плану міста Хаджибей авторства Й. Деволана, серпня 1794 р. (що був затверджений Катериною II не пізніше 19 числа) із нанесеною поквартальним поділом ділянок (рис. 1). На ньому відзначені контури більш ніж 40 приватних будинків, вже збудованих, або тих, що знаходяться в процесі будівництва [13]. Одним з них був будинок купця Портнова, збудований ще в 1793 р. на розі вул. Дерибасівської та Рішельєвської, на непарній стороні [25, с. 346–347]. При створенні схеми квартального поділу, розтягнутий на 15 м, будинок припав на межу двох сусідніх місць: № 61–62 в кварталі VIII [14, с. 591–592].

«Існуючі будівлі» (на час створення плану) Й. Деволан відзначав на ньому літерою F. Таких в межах квартальної мережі налічується до 10 одиниць. Інші – «будови, що очікуються», тобто будуються (їх кілька десятків). Такою літерою відзначений один з будинків Портнова, а також дві будови на 20-й ділянці Г. Волконського у III кварталі. Одна з будівель – прямокутна, розгорнута торцем у відношенні до вул. Ланжеронівській. Ймовірно, це і є «будинок паші» Хаджибею, що побачив П. Сумароков на дворі будинку Г. Волконського у 1799 р. [7, с. 212–213].

Основне домоволодіння – це кутова будівля (що розташовується на місці проведених розкопок). Вона напевно ще не добудована, але вже давно з фундаментом та стінами, отже – заснована задовго до 19 серпня, коли йому був виданий відкритий лист на цю ділянку. Пізніше, ніж розпочалася офіційна видача місць, погодження цього серпневого плану з поділом та позначеними будівлями відбутися не могло. Таким чином, в основу будинку Г. Волконського не міг бути «закладений перший камінь Одеси» та п'ятак в ході «ритуального заснування міста 22 серпня 1794 р.» як хотілося б думати [22, с. 447].

Чорнові начерки плану Гаджибею авторства Ф. Деволана з квартальною мережею відомі вже з 1793 р. [27; 28, с. 137], а то й з 1792 р. [4, с. 9]. Процес доопрацювання, узгодження й найвищого затвердження плану міг зайняти рік. Це пояснює те, чому ранні домоволодіння точно вписані в затверджену офіційно пізніше, лише в серпні 1794 р., квартальну мережу. Межі передбачуваних кварталів могли бути відомі забудовникам вже на попередній стадії розроблення плану, тому будинки, зведені у їх межах, начорно вже намічені інженером.

Таким чином, з приєднанням у 1791 р. до Російської імперії Очаківської області, з чотирьох запланованих тут до розбудови районів лише один був обраний для створення головного портового центру: колишнє османське містечко Хаджибей з 1792 р. інтенсивно розбудовується у

велике місто за лічені роки, перейменоване незабаром на Одесу (січень 1795 р.). Початковий етап його розвитку в першій третині XIX ст. супроводжувався формуванням адміністративного міфу про день «заснування» «нового» російського міста Хаджибею (пізніше Одеси) 22 серпня 1794 р., без врахування його історії турецького періоду. Ця дата зародження Одеси вперше заявлена професійним істориком А. Скальковським у 1837 р. Але його версія обґрунтована настільки хибно, що не знайшла підтримки серед колег у дореволюційній історіографії. Всезагальне наукове визнання «дати заснування» за апріорним принципом відбулося лише у радянській історіографії.

Список використаних джерел

1. Де-Волан Ф. П. Описание земли Едисан // Наследие Ф. П. Деволана. Одесса, 2002. 250 с.
2. Павлюк Н. П., Глеб-Кошанская Т. Н. Слово о Де-Волане // Наследие Ф. П. Де-Волана. Одесса, 2002. 250 с.
3. Петрунь Ф. Е. Первые русские карты окрестностей нынешней Одессы и их физико-географическое содержание // Труды Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. Одесса, 1955. Т. 145. Вып. 3. С. 141–149.
4. Деволан Ж. Ф. Очерк моей службы в России (1787–1811 гг.). Одесса, 1999. 136 с.
5. Серета О. Г. Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст. Одеса: Астропринт, 2015. 312 с.
6. Сапожников И. В. Первая картография Хаджибея-Одессы: работы И. И. Исленьева 1766 года // Scriptorium nostrum. Херсон, 2017. № 2 (8). С. 161–177.
7. Сумароков П. Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году. Москва, 1800. 238 с.
8. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы (1793–1823). Одесса, 1837. 296 с.
9. Castelnau G. Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la nouvelle Russie. Т. III. Paris, 1827. 341 p.
10. Морозов П. Исторический взгляд на Одессу // Одесский альманах на 1831-й год. Одесса: Городская типография, 1831. С. 1–49.
11. Дерибас А. М. Старая Одесса (исторические очерки и воспоминания). Одесса, 1990. 378 с.
12. Скальковский А. Адмирал Де-Рибас и завоевание Хаджибея (1764–1797 гг.). Одесса, 1889. 38 с.
13. РГВИА. Ф. 349. Оп. 27. Ч.1. Д.98.
14. Застроение города Гаджибея, теперь Одессы в 1794 г. // Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 3. Одесса, 1853. С. 590–594.
15. Боровой С. Я. Хаджибей в 60-е гг. XVIII ст. // Записки Одесского археологического общества. Т. 2(35). Одесса, 1967. С. 130–136.
16. Исторический очерк Одессы к столетнему юбилею со дня завоевания. Одесса, 1889. 52 с.
17. Смолянинов К. История Одессы // Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 3. Одесса, 1853. С. 338–432.
18. Мурашкинцев А. А., Рудаков В. Е. Одесса // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. 21 а. СПб, 1897. С. 726–730.
19. Атлас Д. Г. Одесса – ее друзья и недруги. Одесса: Ласми, 1992. 208 с.
20. Одесса. 1794–1894 гг. Вып. 1. Одесса, 1894. 560 с.
21. Надлер В. К. Одесса в первые эпохи ее существования. Одесса, 1893. 102 с.
22. Добролюбовский А.О. Одесса: археология имени // Stratum plus. № 5. Кишинев, 1999. С. 445–464.
23. Красножон А.В. «Обряд Основания Одессы»: критический анализ // Південний захід. Одесіка. Історико-краєзнавчий альманах. Вип. 22. Одеса: Друкарський дім, 2017. С. 69–84.
24. Губарь О. И. «Колыбель Одессы» // Одесский университет. Одесса, 21.12.1995.
25. Гончарук Т.Г. Історія Хаджибея в документах. Одеса: Астро-Принт, 2000. С. 370.
26. Яковлев В.А. К истории заселения Хаджибея (1789–1795): к столетию завоевания Хаджибея. Одесса, 1889. 58 с.
27. План проектов устройства порта в Хаджибее. Ф. Деволан. 1793 г. // Одеський історико-краєзнавчий музей. Ф. К-596.
28. Красножон А. В. К проблеме локализации Хаджибейского замка // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. № 15. Одеса, 2016. С. 132–141.

References

1. De-Volan F. P. Opisanie zemli Edisan [Land Description of Edisan]. Nasledie F. P. Devolana. Odessa, 2002. 250 s.
2. Pavlyuk N. P., Gleb-Koshanskaya T. N. Slovo o De-Volane [The word about De Volan]. Nasledie F. P. De-Volana. Odessa, 2002. 250 s.
3. Petrun' F. E. Pervye russkie karty okrestnostei nyneshnei Odessy i ikh fiziko-geograficheskoe sodержanie [The first Russian maps of the neighborhoods of the present-day Odessa and their physical and geographical content]. Trudy Odesskogo gosudarstvennogo universiteta im. I. I. Mechnikova. Odessa, 1955. T. 145. Vyp. 3. S. 141–149.
4. Devolan Zh. F. Oчерk moei sluzhby v Rossii (1787–1811 gg.) [The Essay on My Service in Russia (1787–1811)]. Odessa, 1999. 136 s.
5. Sereta O. G. Osmans'ko-ukrayins'ke stepove porubizhzhya v osmans'ko-turets'kykh dzherelakh XVIII st. [Osman-Ukrainian steppe digestion in the Ottoman-Turkish sources of the XVIII century]. Odesa: Astroprint, 2015. 312 s.
6. Sapozhnikov I. V. Pervaya kartografiya Khadzhibeya-Odessy: raboty I. I. Islen'eva 1766 goda [The first cartography of Khadzhibey-Odessa: works by I. I. Islennyev in 1766]. Scriptorium nostrum. Kherson, 2017. № 2 (8). S. 161–177.
7. Sumarokov P. Puteshestvie po vsemu Krymu i Bessarabii v 1799 godu [Travel all over the Crimea and Bessarabia in 1799]. Moskva, 1800. 238 s.
8. Skal'kovskii A. Pervoe tridsatiletie istorii goroda Odessy (1793–1823) [The first thirty years of the history of Odessa (1793–1823)]. Odessa, 1837. 296 s.
9. Castelnau G. Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la nouvelle Russie. T. III. Paris, 1827. 341 p.
10. Morozov P. Istoricheskii vzglyad na Odessu [Historical view of Odessa]. Odesskii al'manakh na 1831-i god. Odessa: Gorodskaya tipografiya, 1831. S. 1–49.
11. Deribas A. M. Staraya Odessa (istoricheskie oчерki i vospominaniya) [Old Odessa (historical essays and memoirs)]. Odessa, 1990. 378 s.
12. Skal'kovskii A. Admiral De-Ribas i zavoevanie Khadzhibeya (1764–1797 gg.) [Admiral De-Ribas and conquest of Khadzhibey (1764–1797)]. Odessa, 1889. 38 s.
13. RGVIA. F. 349. Op. 27. Ch.1. D.98.
14. Zastroenie goroda Gadzhibeya, teper' Odessy v 1794 g. [Construction of the city of Hajibey, now Odessa in 1794]. ZOOID. T. 3. Odessa, 1853. S. 590–594.
15. Borovoi S. Ya. Khadzhibei v 60-e gg. XVIII st. [Khadzhibey in the 60's. XVIII century]. Zapiski Odesskogo arkheologicheskogo obshchestva. T. 2 (35). Odessa, 1967. S. 130–136.
16. Istoricheskii oчерk Odessy k stoletnemu yubileyu so dnya zavoevaniya [Historical sketch of Odessa to the centennial anniversary from the date of conquest]. Odessa, 1889. 52 s.

17. Smolyaninov K. Istoriya Odessy [History of Odessa]. ZOOID. T 3. Odessa, 1853. S. 338–432. 18. Murashkintsev A. A., Rudakov V. E. Odessa [Odessa]. Entsiklopedicheskii slovar' Brokgauza i Efrona. T. 21a. SPb, 1897. S. 726–730. 19. Atlas D. G. Odessa – ee druz'ya i nedrugi [Odessa – her friends and enemies]. Odessa: Lasmi, 1992. 208 s. 20. Odessa. 1794–1894 gg. [Odessa. 1794–1894]. Vyp. 1. Odessa, 1894. 560 s. 21. Nadler V. K. Odessa v pervye epokhi ee sushchestvovaniya [Odessa in the first epoch of its existence]. Odessa, 1893. 102 s. 22. Dobrolyubskii A.O. Odessa: arkheologiya imeni [Odessa: archeology of the name]. Stratum plus. № 5. Kishinev, 1999. S. 445–464. 23. Krasnozhon A.V. «Obryad Osnovaniya Odessy»: kriticheskiy analiz [«Rite of Odessa Foundation»: Critical Analysis]. Pivdennii zakhid. Odesika. Istoriko-krayeznavchyy al'manakh. Vip. 22. Odesa: Drukars'kii dim, 2017. S. 69–84. 24. Gubar' O. I. «Kolybel' Odessy» [«The Cradle of Odessa»]. Odesskii universitet. Odessa, 21.12.1995. 25. Goncharuk T.G. Istoriya Khadzhibeya v dokumentakh [History of Khadzhibey in documents]. Odesa: Astro-Print, 2000. S. 370. 26. Yakovlev V.A. K istorii zaseleniya Khadzhibeya (1789–1795): k stoletiyu zavoevaniya Khadzhibeya [To the history of Khadzhibay's settlement (1789–1795): to the centenary of Hadzhibey's conquest]. Odessa, 1889. 58 s. 27. «Plan proektov ustroystva porta v Khadzhibee. F. Devolan. 1793 g.» OIKM. F. №. K-596. 28. Krasnozhon A.V. K probleme lokalizatsii Khadzhibeiskogo zamka [On the problem of the localization of Hadzhibey castle]. Visnik odes'kogo istoriko-krayeznavchogo muzeyu. № 15. Odesa, 2016. S. 132–141.

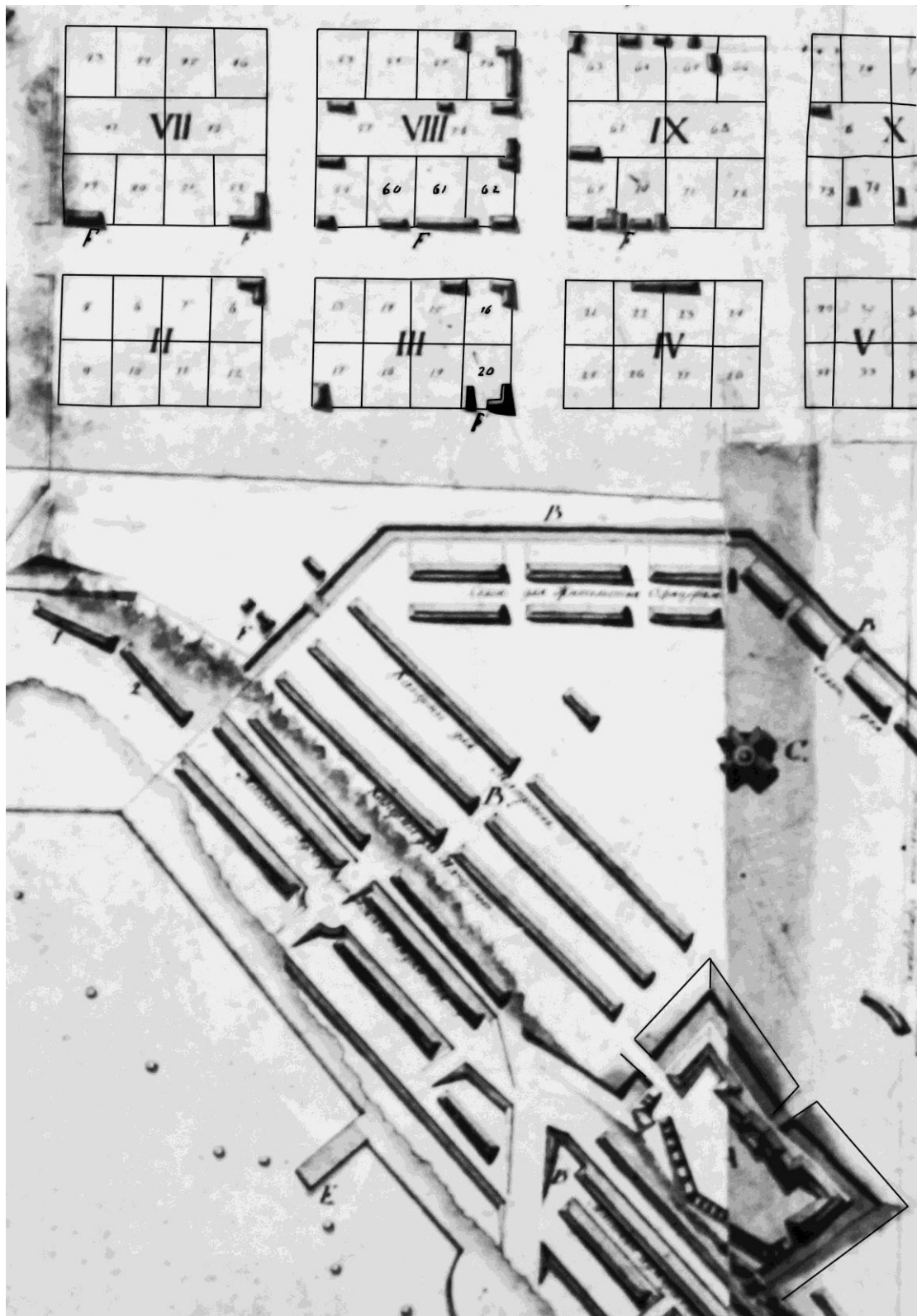
Andriy Krasnozhon

THE FOUNDATION OF ODESSA IN THE OTTOMAN HADJIBEY

With the accession of the Ochakov Region to the Russian Empire in 1791-th, of the four districts, which planned for town-planning development, was only one chosen to create the main port center: the former Ottoman town Hadjibey from the 1792-th intensively developed into a major city for a few years, that was renamed soon to Odessa (January 1795). The initial stage of its development in the first third of the XIX century was accompanied by the formation of an administrative myth about the day of the «founding» of the «new» Russian city of Hadjibey (later Odessa) on August 22, 1794-th, without taking its history of the Turkish period. This date of the birth of Odessa was first announced by the professional historian A. Skalkovsky in 1837. But his version is poorly grounded, that did not find support among colleagues in pre-revolutionary historiography. The general scientific recognition of the «date of foundation» according to the a priori principle, took place only in Soviet historiography.

Key words: Khadzhibey, Odessa, Skalkovsky, Russian-Turkish war.

Рис 1. Фрагмент «Плану Гаджибея» Й. Деволана з нумерацією кварталних ділянок (Серпень 1794 р.)

УДК 339.37:355.312(477.65) «16»

Сергій Дідик

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ НА ТЕРИТОРІЇ НОВОСЛОБІДСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ПОЛКУ (1753–1764 РР.)

Мета цієї публікації – проаналізувати розвиток торгівлі упродовж 1753–1764 рр. на території Новослобідського козацького полку. Автор намагається дослідити торгівельну діяльність мешканців Новослобідського козацького полку та оцінити їх внесок у розвиток цієї галузі господарювання на півдні України.

Новослобідський полк – козацьке формування, яке проіснувало 11 років (1753–1764 рр.) на Правобережній Україні, на частині території «Задніпровських місць». Населення зробило вагомий внесок у економічне освоєння території Південної України.

Торгівельна діяльність населення Новослобідського полку сприяла залученню південноукраїнських територій у транзитну торгівлю з європейськими країнами. Варто констатувати, що торгівельна діяльність мешканців Новослобідського полку підпорядковувалася загальноросійським інтересам, а його територія в подальшому стала складовою частиною загальноросійського ринку.

Ключові слова: торгівля, південь України, Новослобідський козацький полк, купці-старообрядники, фортеця Св. Єлисавети.

У XVIII ст. розпочинається інтенсивне освоєння степової України, яке супроводжувалося колонізаційними процесами і господарським освоєнням територій. Невід'ємним елементом господарського освоєння була торгівля.

Мета цієї публікації – проаналізувати розвиток торгівлі у 1753–1764 рр. на території Новослобідського козацького полку. Автор намагається дослідити торгівельну діяльність мешканців Новослобідського козацького полку та оцінити їх внесок у розвиток цієї галузі господарювання на півдні України.

Новослобідський полк – козацьке формування, яке проіснувало 11 років (1753–1764 рр.) на Правобережній Україні, на частині території «Задніпровських місць». У 1764 р. і зв'язку з кардинальними адміністративними реформами на півдні України, Новослобідський козацький полк і сусідня Нова Сербія були об'єднані у Новоросійську губернію (1764–1783 рр.). Незважаючи на нетривалий час існування полку, його населення зробило вагомий внесок в економічне освоєння території південної України.

Згаданій проблемі приділено недостатньо уваги у історичній науці. Свого часу у своїх працях цієї проблеми торкалися А. Скальковський [1, с. 212–213], К. Соколов [2, с. 388], О. Шмідт [3, с. 33], В. Ястребов [4, с. 673–674; 5, с. 578], С. Шамрай [6, с. 285], Н. Полонська-Василенко [7, арк. 111, 215], М. Тищенко [8, с. 52], О. Посунько [9, с. 65]. Більшість згаданих дослідників не загострювали увагу на торгівельній діяльності саме мешканців Новослобідського козацького полку, а висвітлювали це питання у контексті загальних проблем.

Особливої уваги заслуговує стаття А. Баранніка «Від протистояння до співпраці: торговельні відносини між запоріжжям і Новослобідським козацьким полком (1753–1764 рр.)». Дослідник аналізуючи відносини між запорожцями і новослободжанами, здійснює спробу обрахунку товарообігу між Запоріжжям і Новослобідським полком [10, с. 7–12].

Спираючись на досягнення попередників та на архівні матеріали «Архіву фортеці Св. Єлисавети» [11], спробуємо у комплексі розглянути торгівлю на території Новослобідського полку та оцінимо торгівельний промисел мешканців полку як на його території, так і поза його межами.

Новослобідський козацький полк в силу свого вигідного географічного положення займав важливе місце в торгівлі на півдні України. На сході полк межував з Гетьманщиною, на півночі – з Новою Сербією, на півдні – із Запоріжжям, на заході – з підпольськими українськими територіями, а на південному заході з турецько-татарськими володіннями. Саме з цими територіями новослобідське населення мало тісні торгівельні зв'язки. Фортеця Св. Єлисавети (пізніше місто Єлисаветград) лежала на перетині шляхів (в тому числі й торгівельних) з Чорноморського узбережжя на Гетьманщину і підпольську Україну. До заснування таких міст, як Катеринослав, Одеса, Херсон, Миколаїв, Єлисаветинська фортеця була чи не єдиним торгівельним пунктом на півдні України.